

בואו של הנסיך

סיפור עם ציורים ושירים להוראת הנגינה בחלילית דיאטונית (סופרן) למתחילים

סיפור זה מהווה סיפור בפני עצמו להוראת הנגינה בחלילית סופרן

וכן המשך לסיפור "הנסיכה בטירה הקסומה" ללימוד החלילית הפנטטונית

ומתאים למעבר מן החלילית הפנטטונית לנגינה בחלילית הדיאטונית (סופרן).

חיברה, ערכה ואיירה: תומר רוזן גרייס

כל הזכויות על הסיפור, הציורים, השירים והלחנים שמורות

©

לתומר רוזן גרייס - "המעין של תומר"

אין להעתיק ואין להפיץ ללא רשות בכתב מן המחברת

הוצאת הרדוף

הקדמה

כשהייתי בת שש, לימדה אותי אמי לנגן בחלילית ואת ראשית קריאת התווים. למדתי לפי החוברת של אברהם עומר ואהבתי אותה מאוד. אהבתי את הנגינה ונהניתי ממנה כל כך, שהתאמנתי והגעתי לסוף החוברת כמעט בעצמי. היכולת לנגן משמיעה שירים ומנגינות מילאה אותי שמחה, והיכולת ללמוד מנגינות חדשות בעזרת התווים פתחה בפני עולמות חדשים.

החלילית היא כלי פשוט כל כך לכאורה, אך איזה פלא גלום בתוכה! הרי כל האומנות המאוחרת של בניית כלי נשיפה מורכבים ומסובכים יותר, נשענת כולה על התגליות הראשוניות של יצירת גובהי צליל שונים בעזרת חורים הנקבים בקנה סוף, ואומנות בנייתה של פייה טובה, המפיקה צליל נאה, היא אומנות שכלל לא קל לחקותה. החלילית מהווה המשך קל ופשוט יחסית לשירה הטבעית, ועם זאת, הנגינה בה דורשת פיתוח שליטה באצבעות ובנשיפה, מה שמהווה אתגר לא קטן עבור ילדים צעירים.

השמחה ותחושת ההישג הנולדות בתהליך זה של פיתוח מיומנות נגינה – ראשית משמיעה, ולאחר מכן גם מתווים – הן חוויות נפלאות לכל ילד וילדה באשר הם. בשל חשיבותן של חוויות אלה ושל מה שמתפתח דרכן, נלמדת הנגינה בחלילית החל מכיתה א' ברוב בתי הספר ולדורך בעולם כחלק מתוכנית הלימוד הכיתתית. אם מתאפשר הדבר, מתחילים בשנתיים הראשונות בחלילית פנטטונית ורק לאחר מכן עוברים לחלילית "רגילה", לחלילית הדיאטונית המכונה חלילית סופרן (להבדילה מחליליות שמנעד הצלילים שלהן שונה, כמו חליליות סופרנינו, אלט, טנור ובס).

צלילה של החלילית הפנטטונית מצטיין ברכות מיוחדת יחסית לחליליות אחרות. צליל רך וענוג זה משלים בדרך מיוחדת ויפה את הרצון לעבוד עם הילדים מתוך הלך נפש המתאים לטבעם הפנימי בתקופת חייהם זו. זהו צליל שהולם את הלך הנפש הפנטטוני – עליו המליץ רודולף שטיינר כמתאים ביותר לילדים רכים. החלילית הפנטטונית עשויה מעץ, ויש בה חמישה חורים בחלק הקדמי וחור אחורי לאגודל (כמו בחליליות רגילות). חלילית זו דומה יותר לחליליות הראשונות שנוצרו ממשרוקיות של קני עשב וסוף, וצלילה תואם הלך נפש עתיק וראשוני יותר, אשר הולם מאוד את הלך נפשם של ילדים בגילאי גן חובה עד כיתות א' – ב'.

חלילית הסופרן המוכרת לנו, החלילית ה"רגילה", מפיקה צליל פחות עדין, הנוטה להישמע צורמני כתוצאה מנשיפה חזקה מדי, שהיא אבן נגף נפוצה אצל המתחילים לנגן. לכן מומלץ להתחיל בנגינה בחלילית הסופרן רק לאחר נגינה בחלילית הפנטטונית. עם זאת, לגמרי אפשרי להתחיל את הנגינה בחלילית סופרן, בעיקר כאשר אין אפשרות להשיג חלילית פנטטונית. הדבר ידרוש תשומת לב מיוחדת להפקה עדינה אך בטוחה של הצליל, ולהימנעות מנשיפת יתר, העלולה להביא לנגינה צורמנית או רמה מדי.

ילדים צעירים ניחנו באופן טבעי בדמיון עשיר, והם חיים בעולם חלומי של תמונות דמיון ושל צלילים. כל תהליך לימוד המבוסס על סיפור, ציור ושיר, יפנה לכן אל הילד הצעיר דרך היכולת הטבעית לו ביותר בגילאים אלה. חוברת זו נועדה לכן בראש ובראשונה לתת השראה למורים

להוראת החלילית באופן חווייתי, וכן להקדים ולהשלים את לימוד הנגינה בחלילית בעזרת חוברות לימוד למתחילים המכילות תווים, כמו חוברות הלימוד "החלילית" א' ו-ב' מאת אברהם עומר (הוצאת רנן), שאני אישית ממליצה עליהן ביותר, ולא להחליף את הלימוד בעזרת תווים.

ניתן להתחיל לנגן בחלילית משמיעה וללא תווים. הדגש בלימוד החווייתי הוא ליצור אצל הילד חוויה תמונתית וסיפורית אשר בהתחלה תחליף לגמרי הוראות טכניות באשר לאופן הנגינה. גישה זו מתאימה ביותר לילדים בסוף הגן ותחילת בית הספר, אשר החשיבה הטכנית עדיין זרה להם ובדרך כלל עשויה לבלבל, ובמקרה של ילדים מסוימים, עלולה אף להקשות מאוד על רכישת מיומנויות הנגינה. יתר על כן, גישה זו עשויה לשמש "קרש הצלה" ממשי לילדים הסובלים מלקויות למידה כלשהן, שכן היא תאפשר להם ללמוד את הנגינה בלי הוראות טכניות, לפתח את שמיעתם המוסיקלית וליהנות מנגינה בלי המכשול של לימוד תווים בשלבי הנגינה הראשונים. אני אישית התנסיתי בהוראת החלילית לקבוצות של ילדים "מתקשים" בגילאי 7 – 9 ויכולה להעיד על כך שהלימוד מתוך סיפור, שירה וחיקוי ברוח חוברת זו, הביא לתוצאות יפות, שלא התאפשרו במסגרת הכיתה הרגילה שכבר החלה בלימוד תווים והתקדמה מהר יותר.

הטוב ביותר הוא, שתחילת הנגינה תהווה המשך טבעי לשירה, כלומר, שהילדים ינגנו שירים קטנים שהם מכירים ויודעים היטב, תוך חיקוי של המורה המנגן יחד איתם. השילוב בין סיפור לבין מנגינות קטנות המוגשות כשירים עם מילים – שירים שאותם ניתן ללמוד לפני שמנגנים את המנגינות – מסייע ללמידה חלקה ונעימה של פעולות שלמעשה הן מורכבות למדי. ילדים שלמדו כבר לנגן בחלילית פנטטונית בדרך זו (כמתואר בחוברת הלימוד לחלילית פנטטונית "הנסיכה בטירה הקסומה", שחוברת זו מהווה המשך לה), יוכלו בשלב הראשון להמשיך ולנגן מתוך חיקוי המורה. מומלץ שלמידת התווים תתבצע גם היא דרך סיפור ובצורה חווייתית, כדי לא "להנחית" את הילדים בבת אחת לתוך "ים" של דרישות טכניות, תוך עזיבת יסוד הדמיון בצורה חדה ומוקדמת מדי. האידיאלי הוא כמובן להתאים את קצב המעבר לנגינה מתווים ליכולתם האינדיבידואלית של התלמידים. ישנם כאלה שישמחו להמשיך לנגן מחיקוי בלבד זמן רב, בעוד שאחרים כמובן יבשילו הרבה יותר מוקדם לנגינה מתווים, אשר תפתח בפניהם אופקים חדשים ואפשרות להתקדם לנגינה מורכבת ואתגרית יותר.

הסיפור המוגש בחוברת זו הוא סיפור שיצרתי מתוך ניסיון הוראת המוסיקה לתלמידי כיתות א' ו-ב' בבית-ספר ולדורף, סיפור שליווה אותי מאז ושרתני בנאמנות. זהו סיפור המשך לסיפור "הנסיכה בטירה הקסומה", ונועד להראות כיצד ניתן להבנות את הסיפור כך שיוליך את דמיונם של הילדים באופן הרמוני אל השינויים שהתחוללו בחלילית הסופרן לעומת הפנטטונית.

עם זאת, הסיפור בנוי בכוונה כך שהוא עומד גם בפני עצמו, והוא נועד לשרת גם מורים למתחילים בחלילית הסופרן שאין להם כל רקע בנגינה בחלילית פנטטונית. כמו כן, יודגש שהסיפור נועד לשימוש על ידי כל מורה לחלילית הנלהב לנסות שיטה חווייתית יותר, וכלל אינו מוגבל לשימוש במסגרת לימודים בבית ספר ולדורף. נסיוני בחינוך ולדורף נתן לי את ההשראה לכתוב סיפור כזה, אולם אני משוכנעת שגישה זו להוראת חלילית לילדים, יש לה ערך בפני עצמה, שאינו תלוי בשיטת חינוך מסוימת, אלא יש לה תנאי מקדים אחד ויחיד, והוא: נכונות המורה ללמד באופן חווייתי ויצירתי.

הפרק הראשון נותן את הרקע לסיפור, שהוא חדש עבור מי שרק מתחיל, ויהיה בבחינת תזכורת וסיפור מעבר למי שמכיר את סיפור הנסיכה מן החוברת הקודמת. לכן אין כל הכרח לחזור לחוברת הקודמת כדי לעבוד עם חוברת זו.

יודגש, כי אין זה הסיפור היחיד האפשרי ובין מורי הכיתה ומורי המוסיקה המנוסים בארץ אפשר למצוא סיפורים יפים מאוד שעברו אף הם את מבחן השנים. בחרתי להביא סיפור זה מתוך רצון לשרת אתכם, הורים ומורים שאין להם ניסיון קודם בהוראת החלילית, כדוגמא לדרך הלימוד החווייתית וכהשראה לעבודה עם הילדים, שיכולה בהחלט להתבטא גם ביצירת סיפור משלכם. סיפור זה, שהוא חווייתי ולימודי בעת ובעונה אחת, מוגש כאן בלוויית ציורים שציירתי במיוחד להעשרת יסוד הדמיון שבלימוד, ויכול לשמש לכם השראה למציאת דרככם האישית בתחום קסום זה של עבודה מוסיקלית עם ילדים צעירים. מומלץ מאוד לצייר את הציורים עבור הילדים ולתת להם לצייר את הציורים במחברתם כחלק מתהליך הלימוד.

להלן מובאת תמונה ובה "מפה" של הצלילים והדימויים השונים המובאים בסיפור זה. לאחר מכן מובאות ההנחיות הספציפיות למורים, לפי סעיפי ופרקי החוברת. כיוון שחוברת זו נועדה להעניק למורים ומורות לחלילית השראה ללימוד חווייתי ולהשלים גישות הוראה אחרות, אין בה כדי להחליף ידיעה בסיסית בנגינת חלילית ובלימוד תווים. על כן היא יוצאת מנקודת הנחה שלמורים המשתמשים בה קיים ידע בסיסי בנגינה ובשימוש בחלילית, ומי שחסר לו ידע כזה מופנה לחוברות לימוד קיימות, בעיקר לחוברות המצוינות של אברהם עומר, או למורים מנוסים שיוכלו לסייע לו בשלבים הראשונים.

בהצלחה ונגינה נעימה!

תומר

הנחיות לשימוש בחוברת

א. את כל השירים יש לשיר היטב בטרם ינסו הילדים לנגנם בחלילית. אפשר לשיר אותם תוך כדי תרגול ה"אצבוע" המתאים לשיר. דבר זה מבטיח נגינה נקייה יותר. השירה הקודמת לנגינה היא עיקרון השונה מהותית מן הנגינה לפי הוראות טכניות או תווים. אם ילד מתקשה או מתבייש לשיר, מה שיעזור הוא אם המורה ישיר "עבורו" פעמים רבות את השיר עד שיכיר אותו היטב משמיעה – וזאת גם אם השיר פשוט ביותר.

ב. יודגש כי בהתחלה חשובה הנגינה בצליל נעים יותר מהדגשת הצלילים הבודדים באמצעות נקישת לשון. על נקישות לשון בהתאם להברות השונות ניתן לעבוד בשלב מאוחר יותר. לדעתך, ניסיון לשלב את השניים כבר מההתחלה עשוי להקשות על ילדים רבים, ומוטב לשמור זאת, כאמור, להמשך תהליך שכלול הנגינה. מצד שני, אם מדובר בילדים שכבר ניגנו על חלילית פנטטונית ועוברים לחלילית סופרן, אפשר להתחיל עם נקישות לשון כמעט מיד.

ג. מומלץ להתאמן בעזרת השירים והסיפור על תנועתן החופשית של האצבעות וחיזוקן, כך שתוכלנה לסגור היטב את החורים בחלילית ולהגיע לנגינה יפה ונקייה – וזאת גם ללא נשיפה, כלומר יש להתאמן על הנחת האצבעות ותנועה של אצבע מסוימת בלבד. מומלץ לעשות גם תרגילים קטנים של שירת השירים תוך כדי הנעת האצבע הרלוונטית מעל השולחן כאשר האצבעות האחרות מונחות עליו – אז אפשר לשמוע את האצבעות הקטנות מקישות על השולחן.

ד. להלן רשימת הדמויות והאצבעות התואמות אותן לצורך אצבוע בחלילית הדיאטונית (סופרן), לפי הסיפור שבחוברת זו:

1. "הינשוף" (עמוד 18) הוא האגודל השמאלי. עליו ללמוד לסגור היטב את הנקב שבצידה האחורי של החלילית, כדי לאפשר לצלילים האחרים להישמע כהלכה.

2. "הסנונית" (עמוד 19) היא האצבע השמאלית.

3. "הנסיך" (עמוד 21) הוא האמה השמאלית.

4. "הפרפר" (עמוד 25) הוא הקמיצה השמאלית.

5. "היונה" (עמוד 26) היא האצבע הימנית.

6. "הנקר" (עמוד 28) הוא האמה הימנית.

7. "שני השומרים" (עמוד 29) מנוגנים על ידי הקמיצה של יד ימין. הם "גרים" בחדר עם שני חלונות. קמיצת יד ימין סוגרת בדרך כלל את שני החורים בבת אחת ויוצרת את הצליל רה נמוך. בשלבי נגינה מאוחרים יותר, או אפילו בשלבים מוקדמים בעזרת חיקוי (כלומר בלי לומר "זה רה דיאז" – מה שרק עלול לבלבל את הילד במצב זה), ניתן ללא קושי רב להתאמן בנגינת הצליל רה דיאז (או מי במול – בחלילית זהו אותו צליל) על ידי סגירת החור הקטן הימני בלבד על ידי הקמיצה. במצב כזה ניתן לומר לילד, "רק שומר אחד סגר את החלון שלו והשומר השני שאיר את החלון שלו פתוח". (אם אין בחלילית שלכם חור כפול לקמיצה, ראו סעיף יא' להלן).

8. "הארנבונים הקטנים" (עמוד 30) מנוגנים על ידי הזרת של יד ימין. הם "גרים" בחדר עם שני חלונות. הזרת של יד ימין סוגרת בדרך כלל את שני החורים בבת אחת ויוצרת את הצליל **דו (נמוך)**. בשלבי נגינה מאוחרים יותר, או אפילו בשלבים מוקדמים בעזרת חיקוי, ניתן ללא קושי רב להתאמן בנגינת הצליל דו דיאז (או רה במול – בחלילית זהו אותו צליל) על ידי סגירת החור הקטן הימני בלבד על ידי הקמיצה. במצב כזה ניתן לומר לילד, למשל: "תראה, הארנבון הגדול יותר סגר את החלון שלו" (כיוון שהחור הימני גדול יותר מן השמאלי ולכן לארנבון הגדול יש חלון גדול יותר), "אבל הארנבון הקטן השאיר את החלון הקטן שלו פתוח". (אם אין בחלילית שלכם חור כפול לזרת, ראו סעיף כ' להלן).

9. הצליל דו נמוך הוא צליל קשה יחסית להפקה, משום מתיחת האצבעות שהוא דורש. הזרת היא אצבע לא חזקה במיוחד, ובנוסף, עליה לסגור היטב את שני החורים גם יחד, ואילו שאר האצבעות צריכות גם הן להישאר היטב במקומן ולכסות היטב את ה"חלונות" שלהן, כדי שנצליח לנגן צליל נאה. כדאי להתאמן הרבה על הארנב הקופץ לתוך מחילתו (כששאר החיות נשארות בחדריהן!) – כלומר, כל האצבעות האחרות מונחות היטב במקומן) כדי לשפר את נגינת צליל זה. הערה חשובה נוספת: הצליל דו נמוך, שבו כל החורים בחלילית סגורים, מצריך נשיפת אוויר איטית וחלשה יותר מאשר שאר הצלילים, כדי להפיק את הצליל הזה נאה ומלא. נשיפת יתר עלולה בקלות לגרום לצליל "לעלות" לאוקטבה גבוהה יותר, או שהצליל עלול לצאת צרוד או משובש.

ה. "העכביש", שבחלילית הפנטטונית היה האגודל הימני, המשמש לתמיכת החלילית מאחור בשעת הנגינה, נעלם בסיפור "בואו של הנסיך" לתוך שיח הקיסוס המטפס על חומת הטירה. במקומו, עובר האגודל הימני להיות מיוצג על ידי דמותו של ה**חרדון הקטן**, המסוגל לטפס על קירות – ומבטיח לנסיך לשמור על הסדר על קיר הטירה ולדאוג לכך שהעכבישים לא ישתלטו על כל הקיסוס ויגרמו לו להיראות אפור מרוב קורים. תנועת החרדון דומה מעט לתנועת האגודל הטבעית, וניתן לדמיון את האגודל כחרדון כזה, המרים קצת את ראשו, נע מעט אנה ואנה, אולם נשאר צמוד לקיר הטירה במטרה "לשמור עליה" (כלומר, לתמוך בחלילית שלא תיפול).

ו. סיום הפיסקה אודות הרוח במבוא, נועד להמחשת החשיבות של נגינה נעימה ורכה. זוהי ההזדמנות להניח לילדים לנשוף בפעם הראשונה, ולעמוד על כך שתהיה זו תמיד נשיפה רכה אך צלולה. עדיין אין צורך להניח אצבעות על הנקבים.

ז. מטפחתה הלבנה של הנסיכה היא פיסת הבד שאותה שמים בקצהו של מנקה החלילית. כך לומדים הילדים לנקות את החלילית שלהם. אם לתלמידים סוגי מנקים אחרים, אפשר לשנות מעט את הסיפור באופן מאולתר, כדי לתאר את המנקה בצורה אחרת.

ח. לסיכום, הנה כמה סולמות בסיסיים שניתן לנגן בחלילית הסופרן. אפשר להציג אותם לילדים כטיפוס במעלה מדרגות הטירה, או כטיפוס על עץ, או כל רעיון יצירתי אחר המשלב את רעיון הטיפוס בסולם והירידה ממנו בתוך סיפור קטן הקשור לסיפור המסגרת שדרכו מלמדים אותם לנגן. תווי המודוסים והסולמות ניתנים בסוף החוברת בפרק השירים לנגינה.

1. הסולם הפנטטוני.

2. המודוסים הכנסייתיים: מומלץ מאוד ללמד ילדים את נגינת המודוסים הכנסייתיים העתיקים עוד לפני התקבעות בסולמות המז'ור והמינור. המודוסים הללו מייצגים הלך נפש אשר מבחינה היסטורית היה מתקדם יותר מהלך הנפש הפנטטוני, אבל קדם להלך הנפש הקשור אל המוסיקה המבוססת על מז'ור-מינור, ויש בכך משום הרמוניה ותואם מיוחדים עם התפתחותם הטבעית של ילדים, לעבור דרך המודוסים עוד לפני הכניסה לעולם המז'ור-מינור. הרגע הנכון לנגן סולם הוא מן הסתם כאשר הילדים למדו את כל הצלילים שבו.

על המודוסים הניתנים לנגינה בחלילית נמנים: (א). המודוס היוני (כמו סולם דו מז'ור). (ב). המודוס הדורי (מרה עד רה ללא דיאזים או במולים). (ג). המודוס הפריגי (סולם ממי עד מי, ללא כל דיאזים או במולים). (ד). המודוס המיקסולידי (סולם מסול עד סול גבוה, בלי כל דיאזים או במולים). (ה). המודוס האאולי (כמו סולם לה טבעי: מלה עד לה ללא במולים או דיאזים).

3. על סולמות המז'וריים והמינוריים הפשוטים יחסית שאפשר לנגן בחלילית נמנים:

(א). סולם רה מז'ור.

(ב). סולם סול מז'ור.

(ג). סולם מי מינור.

(ד). סולם פה מז'ור.

(ה). סולם רה מינור.

ט. לאחר שנלמדו כל הצלילים, באה תקופת תרגול והתאמנות בנגינת שירים שונים. ההנחיה החשובה ביותר לתחילת הנגינה, כלומר, שיש לשיר היטב את השירים לפני שמנגנים אותם, תופסת עדיין בהחלט כהמלצה כללית ללימוד הנגינה גם בחלילית הסופרן, כיוון שיש בכך כדי לשפר באופן משמעותי מאוד את יכולת הנגינה משמיעה של הילדים, שהיא היכולת המשמעותית ביותר בשלבי הנגינה הראשונים, וכן את עצם היכולת הטכנית של הנגינה, המתפתחת כך בצורה הטבעית ביותר, הקרובה ביותר לחוויה המוסיקלית של הילדים.

י. מומלץ שלימוד התווים ייעשה בהדרגה ובמקביל לנגינה בעזרת שמיעה וחינוך, ויתפוס את המקום הראוי לו בקצב הנכון לתלמידים ולא בבת אחת.

יא. קיימות חליליות סופרן ללא שני חורים עבור הדו-דיאז והרה-דיאז. הסיפור על שני הארנבונים והחדר עם החלון הכפול עבור השומרים נועד להבהיר בצורה סיפורית את הופעת החורים הכפולים בחלילית בצלילים דו ורה (דו, דו דיאז ורה, רה דיאז). לילדים שלהם יש חלילית ללא שני חורים ניתן לספר שאצלם הארנבונים החליטו להמשיך לגור באותו חדר עם חלון יחיד, אולם שניהם מציצים משם לפעמים – ולפעמים רק אחד מהם (הסבר סיפורי ליצירת דו ודו-דיאז) וכן גם עבור שני השומרים (רה ורה-דיאז) וכך לשלב אותם בסיפור. אם לכל הקבוצה יש חלילית ללא חורים כפולים, אפשר לספר את הסיפור באופן זה לקבוצה כולה. נגינת דו דיאז ורה דיאז בחלילית ללא חורים כפולים מתבצעת על ידי כיסוי מחצית החור בלבד על ידי הזרת הימנית (דו דיאז) או הקמיצה (רה דיאז) בהתאמה.

יב. הנחיה חשובה בקשר לציורים :

הציורים שבחברת זו לא נועדו רק לקשט אותה, אלא הם נועדו להמחשה וסיוע למורה בציור הציורים עבור הילדים באופן נאה, כך שהילדים יוכלו להעתיק ביד חופשית את הציורים. חוויית הציור – לעתים שוב ושוב – של הדמויות ושל תמונות מן הסיפור, במחברתם – שרצוי מאוד שתהיה, בשלב זה, מחברת בעלת דפים לבנים חלקים ללא שורות או משבצות – נועדה לתמוך ביכולתו של הילד לזכור אחר כך בעל פה מה עושה כל דמות. כיוון שילדים צעירים חיים בעולם הדמיון, דבר זה קל להם למעשה יותר מאשר לשנן את מערכת התווים המופשטת, אשר מומלץ שהמעבר אליה יתבצע מאוחר יותר.